

جغرافیا و روابط انسانی، تابستان ۱۳۹۸، دوره ۲، شماره ۱، پیاپی ۵

نقش گردشگری مذهبی در توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مطالعه موردی

روستاهای بخش مرکزی اردبیل

احمد مومنی*^۱، زهرا پرنو^۲

۱- دانش آموخته دانشگاه محقق اردبیلی

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۳/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۳/۰۲

چکیده:

هدف از پژوهش حاضر نقش گردشگری مذهبی در توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی مطالعه موردی روستاهای بخش مرکزی اردبیل است. این تحقیق از نوع توصیفی - تحلیلی که با استفاده از روش پیمایشی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش ۱۶ روستای بخش مرکزی اردبیل است که به جهت داشتن پتانسیل و کانون گردشگری که جامعه آماری تحقیق را تشکیل می‌دهند مراجعه شد. جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش، شامل روستاییان انتخاب شده ساکن در مناطق روستایی اردبیل مرکزی است که بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، برابر با $N=16474$ نفر و ۴۸۳۵ خانوار است که با توجه به مشخص بودن جامعه آماری مورد مطالعه از فرمول کوکران استفاده و حجم نمونه برابر با $n=375$ برای دقت بیشتر حجم نمونه ۳۸۰ انتخاب شد. ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه محقق ساخته بود، روایی صوری پرسشنامه توسط پنل متخصصان مورد تأیید قرار گرفت و برای تعیین پایایی کمی پرسشنامه نیز از ضریب آلفای کرونباخ، استفاده شد که مقدار آلفای ذکر شده برای قسمت‌های مختلف پرسش‌نامه ۰/۷۶ تا ۰/۸۵ محاسبه شد. به منظور به دست آوردن سنجش دیدگاه ساکنان در خصوص مؤلفه‌های ذکر شده از آزمون‌های آماری میانگین پاسخ‌ها و واریانس و آزمون T تک نمونه‌ای و آزمون همبستگی پیرسون استفاده شد. نتایج یافته‌های این پژوهش نشان داد که رابطه مثبت و معناداری بین گردشگری مذهبی و مؤلفه‌های اقتصادی پژوهش وجود داشته است به طوری بیشترین نقش گردشگری مذهبی در توسعه اقتصادی مناطق روستایی به این ترتیب است که درآمد (۲/۹۲)، اشتغال‌زا شدن (۲/۸۹)، بالا رفتن قیمت زمین و املاک (۳/۲۹)، سرمایه‌گذاری (۲/۹۱)، بیان‌کننده‌ای این موضوع است که گردشگری مذهبی بیشترین تأثیر را بر بالا رفتن قیمت زمین و املاک و کمترین تأثیر را بر اشتغال‌زا شدن جامعه محلی داشته است.

کلید واژگان: گردشگری مذهبی، توسعه اقتصادی، اردبیل مرکزی

مقدمه و بیان مسئله:

صنعت گردشگری تنها یک راه برای تفریح و فرار از روزمرگی نیست، بلکه با استفاده از برنامه‌ریزی راهبردی و رعایت اصول توسعه پایدار در گردشگری می‌توان اقتصاد کشورها را توسعه بخشید (شریفی تهرانی و یوسفی، ۱۳۹۲: ۱۷). امروزه گردشگری، در حکم صنعتی پویا، تأثیر مهمی در نیل به توسعه پایدار در جوامع گوناگون دارد (Kol et al, 2012; Kastenhoiz et al 2012: 212) و می‌توان عنوان کرد که گردشگری بخش مهمی از سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی توسعه کشورها است (Stasiukynasmet al. 2013: 929) به طوری که با توجه با آثار بیشمار و ارتباط پیچیده آن با سایر بخش‌های اقتصادی، نه تنها در نقش موتور محرک رشد عمل می‌کند بلکه به عنوان ایجاد کننده فرصت‌های اشتغال و درآمد نیز مطرح است (محمد زاده و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۵) به همین دلیل صنعت گردشگری یکی از کارآمدترین رویکردها برای بازسازی و توسعه مناطق روستایی است (نظریان و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۳۸). صنعت گردشگری از بدو شکل‌گیری تا به امروز، به تدریج در تمام بخش‌های جامعه انسانی رسوخ کرده است، به گونه‌ای که ارتباط صنعت گردشگری با جامعه و ابعاد مختلف فرهنگ بشری، سبب ظهور و بروز انواع گرایش‌ها در این صنعت شده که گردشگری مذهبی، یکی از این گرایش‌ها است (ذال و همکاران، ۱۳۹۵: ۲). در سال‌های اخیر توجه به توسعه روستایی از طریق جاذبه‌های گردشگری مذهبی در ایران مورد توجه قرار گرفته است. جاذبه‌های گردشگری روستایی ایران فراوان‌اند، یکی از آن‌ها جاذبه‌های فرهنگی و مذهبی نظیر، امامزاده‌ها، زیارتگاه‌ها، مساجد و مقبره‌هاست، تجربیات جهانی نشان می‌دهد، مراسم مذهبی - فرهنگی و یا اعتقاد به زیارتگاه‌ها که در باورها و اعتقادات مردم جامعه ریشه دارد، از جریان‌هایی هستند که جاذبه ایجاد می‌نمایند (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۸). لذا از آنجایی که هزینه کرد گردشگران یکی از مهم‌ترین ابعاد مرتبط با اقتصاد گردشگری مربوط می‌شود (بدری و طیبی، ۱۳۹۱: ۱۶۳)، گردشگری مذهبی نیز می‌تواند تغییرات عمده‌ای در شرایط اقتصادی جوامع محلی ایجاد کند. شایان اشاره است که صنعت گردشگری دارای دو عنصر بسیار مهم عرضه و تقاضا است (رضوانی و مرادی، ۱۳۹۱: ۱۶)؛ و این رویکرد در صنعت گردشگری نشانگر تأثیر چشمگیر آن در اقتصاد مقاصد گردشگری و فراخور آن جامعه محلی است. بنابراین تحلیل و بررسی انواع مختلف گردشگری از جمله گردشگری مذهبی و مطالعه اثرات اقتصادی آن بر توسعه جوامع روستایی از جایگاه خیلی مهمی برخوردار است؛ و حال با توجه به موضوع این مقاله می‌توان خاطر نشان کرد که در دنیای امروز توسعه گردشگری یکی از مهم‌ترین عواملی است که دولت‌ها برای روند پیشرفت اقتصادی جامعه خود باید به آن توجه بسیار زیادی داشته باشند. کشور ایران نیز از تمدنی دیرینه بهره‌مند است و با داشتن جاذبه‌های مختلف گردشگری همواره یکی از مقاصد مطرح گردشگران (چه

خارجی و چه داخلی) بوده است که با حمایت و سرمایه‌گذاری برای توسعه آن می‌توان از اقتصاد متکی به صنعت تک‌محصولی نفت رها شد مشروط بر آن که بیش از گذشته به این موضوع توجه شود و زیر ساخت‌های لازم تأمین و زمینه استفاده از همه ظرفیت‌های آن فراهم شود. این در حالی است که با وجود داشتن پتانسیل‌های بالا در بیشتر نقاط کشور برای توسعه صنعت گردشگری مذهبی از فرصت‌های موجود استفاده نمی‌شود. حال با توجه به این موضوع قابل ذکر است که استان اردبیل به دلیل قرار گرفتن در موقعیت مناسب شمال غرب کشور به شمال و در مسیر ۶۰ کیلومتری تا دریای خزر، از مسیر گردنه حیران و با دار چشمه‌های آب‌درمانی در شهر کیوی و شهر معروف و توریستی سرعین و دریاچه شورابیل و به‌عنوان زادگاه تشیع و مقبره شیخ صفی و نزدیکی به استان گردشگر فرست آذربایجان شرقی از موقعیت و پتانسیل بسیار بالایی برای توسعه گردشگری مذهبی برخوردار است و شایان ذکر است که مراسم‌های مذهبی در استان و روستاهای اردبیل زبان زد خاص و عام بوده است و همه‌ساله گردشگران زیادی برای دیدن این مراسم‌ها و زیارت از امام‌زاده‌های این استان وارد اردبیل می‌شوند. ما در این پژوهش به دنبال بررسی این موضوع هستیم که آیا گردشگری مذهبی بر توسعه اقتصادی نواحی روستایی اردبیل مرکزی نقش دارد؟

مبانی نظری:

گردشگری مذهبی یکی از اشکال عمده گردشگری است که شامل دیدار از اماکن مذهبی و انجام فرایض دینی و مذهبی است (حیدری چیا، ۱۳۸۷) که در کشور عمدتاً با واژه بقعه به کار می‌رود. در فرهنگ معین «بقعه» پارهای زمین ممتاز از زمین‌های حوالی مزار ائمه و بزرگان دین، مدفن متبرک، قطعه زمینی که زیارتگاهی در آن قرار گرفته باشد. همچنین جای مقام، صومعه، خانقاه عمارت خانه و سرای یادشده و جمع آن بقاع است (نادعلی پور: ۱۳۹۱). در دنیای امروز صنعت گردشگری به سمت تعطیلات هدفمند و مسافرتی که نیازهای استراحتی و ذهنی را با هم داشته باشد، حرکت می‌نماید و گردشگری فرهنگی یکی از این اشکال جدید گردشگری است (ابوالحسنی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۴۲). در این نوع از گردشگری، عناصر فرهنگی یک جاذبه عمده در مطالعات انسان‌شناسی گردشگری بخصوص در جوامع مقصد گردشگری فرهنگی است (Grunewald, 2002:1004). اماکن مذهبی و زیارتی نیز جاذبه‌های فرهنگی دیگری هستند که نقش بسیار مهمی در تغییرات اجتماعی و اقتصادی دارند (موسوی و کبیری، ۱۳۹۲: ۷۷۲). با توجه به وجوه بسیاری از مکان‌های متبرکه در نواحی روستایی کشور، گردشگری مذهبی یکی از الگوهای مهم گردشگری در نواحی روستایی محسوب می‌شود (رضوانی، ۱۳۸۷: ۳۱۵). گردشگری مذهبی امروزه در راستای کسب درآمد و همچنین جهت حفظ میراث فرهنگی مورد توجه کشورهای مختلف قرار گرفته است. در بعد داخلی توسعه گردشگری

مذهبی می‌تواند در راستای توسعه‌ی منطقه‌ای، افزایش اشتغال و در بعد ملی افزایش درآمد و حفظ میراث فرهنگی را به دنبال داشته باشد (محمدی یگانه و همکاران، ۱۳۹۲: ۳). و نقش گردشگری مذهبی در ارتقای کیفیت زندگی روستایی نیز نقش اساسی ایفا می‌کند. مطالعات نشان می‌دهد زمانی که یک جامعه محلی به مقصد گردشگری تبدیل می‌شود، کیفیت و ساختار زندگی در آن به‌طور قابل ملاحظه‌ای تغییر می‌یابد (Gnoth and Zin, 2011:1).

گردشگری مذهبی نیز با اشکال بدیل خود دارای منافع بلندمدت بوده و باعث توسعه پایدار مناطق روستایی می‌گردد. بررسی تجارب بسیاری از کشورها از جمله کشورهای در حال توسعه حاکی از آن است که انواع گردشگری روستایی از جمله شاخه مذهبی آن می‌تواند ابزار مؤثری برای توسعه و ارتقای سطح زندگی روستایی به حساب آمده و وضعیت اقتصادی جامعه بومی را بهبود بخشد (Henderson, 2010: 542)؛ و در انتها می‌توان گفت که گردشگری مذهبی که ریشه در باورها و اعتقادات دینی-مذهبی دارد، به مفهوم تخصصی خود فراتر از وابستگی به زمان و اوقات فراغت، عامل مهم جغرافیایی انسانی در شکل‌گیری مسافرت، ایجاد تمرکز و چشم‌اندازها فرهنگی است (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۷).

پیشینه پژوهش:

در زمینه‌ی گردشگری و گردشگری مذهبی در دهه‌های اخیر به‌ویژه از دهه ۱۹۸۰ میلادی مطالعات و پژوهش‌های فراوانی در داخل و خارج از کشور در نواحی مختلف صورت گرفته است که برخی از مسائل و مشکلات را بیان کرده و نشان می‌دهند که هرکدام از این مطالعات با توجه به شرایط خاص آن نواحی نتایج متفاوتی نیز داشته‌اند، حال با توجه به گسترش روزافزون گردشگری روستایی و جایگاه آن در اقتصاد ملی و جهانی در قرن بیست و یکم روند پژوهش در این حوزه رو به پیشرفت است که در جدول (۱) به برخی از این پژوهش‌های صورت گرفته و نتایج آن‌ها اشاره می‌شود.

محقق	عنوان تحقیق	یافته‌های تحقیق
مطیعی لنگرودی و کاتب از گمی (۱۳۹۶)	پیامدهای اقتصادی توسعه فعالیت‌های گردشگری روستایی در شهرستان بندر انزلی، مورد مطالعه دهستان لیچارکی حسن رود	نتایج آن‌ها نشان داد که گردشگری در دهستان لیچارکی حسن رود به رونق اقتصادی منجر شده است؛ به طوری که توسعه گردشگری موجب تغییر ساختار شغلی از بخش کشاورزی (۲۳/۵ درصد) به بخش خدمات و گردشگری (۶۳/۵ درصد) شده است. همچنین افزایش اشتغال در بخش

خدمات، افزایش درآمد ساکنان روستایی و کاهش فقر از دیگر پیامدهای اقتصادی توسعه گردشگری در منطقه مورد مطالعه بوده است.		
نتایج نشان داد توسعه گردشگری روستایی در بعد اقتصادی در مواردی از قبیل ایجاد اشتغال غیر کشاورزی، زیرساخت‌های خدماتی، توسعه فعالیت‌های کارآفرینی و تنوع‌بخشی به منابع درآمدی در روستاهای گردش‌پذیر موفق عمل کرده است.	برآورد و سنجش رابطه اثرگذاری گردشگری با کاهش فقر در مناطق روستایی	رومیانی و همکاران (۱۳۹۵)
نتایج پژوهش نشان داد که گردشگری خانه‌های دوم به‌عنوان عاملی مؤثر و محرک برای اشتغال‌زایی، افزایش درآمد، افزایش رفاه عمومی روستاییان و در راستای اصول توسعه‌ی گردشگری بوده است.	تأثیر گردشگری خانه‌های دوم بر اقتصاد روستایی دهستان ابر شیوه در شهرستان دماوند	خشنود و همکاران (۱۳۹۶)
نتایج آن‌ها نشان داد گردشگری در روستاهای جلیزچند و ... بر افزایش اشتغال در روستاها نقش مؤثری دارد. اشتغال‌زایی در زمینه ... عرضه و فروش محصولات زراعی و باغی و ... و در نهایت فروش صنایع دستی بوده است. به علاوه بیش از ۶۰ درصد از پاسخ‌دهندگان اظهار داشتند مشاغل ایجاد شده را اهالی بومی اداره می‌کنند.	نقش گردشگری در اشتغال‌زایی مناطق روستایی، مطالعه موردی: شهرستان فیروزکوه	سیر و همکاران (۱۳۹۶)
نتایج نشان داد که گردشگری مذهبی بر توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی روستای اوجی آباد اثر یکسانی نداشته است و بعد اقتصادی بیشترین تأثیر را داشته است.	اثرات گردشگری مذهبی بر فضاهای روستایی، مطالعه موردی روستای اوجی آباد شهرستان آمل	ذال و همکاران (۱۳۹۵)
نتایج نشان داد که بین گردشگری مذهبی و ابعاد کیفیت زندگی رابطه معنادار وجود دارد و مدل نهایی لیزرل نیز نشان داد که گردشگری مذهبی بر بعد اقتصادی و زیست‌محیطی بیشترین تأثیر را دارد.	بررسی تأثیر گردشگری مذهبی بر ارتقای کیفیت زندگی روستاییان؛ مطالعه موردی حوزه نفوذ گردشگاهی شهر مشهد	ع نایب‌تانی محمودی (۱۳۹۵)
نتایج نشان داد که در شرایط حاضر توسعه گرایش‌های نوآورانه در زمینه اقتصاد بومی گردشگری در آینده‌ای نزدیک می‌تواند با ارائه محصولات ویژه گردشگری مذهبی پا به عرصه بین‌المللی نهاد.	گردشگری مذهبی پدیده‌ای اجتماعی فرهنگی در دنیای امروز	ایز ما یلو و همکاران (۲۰۱۴)
نتایج نشان داد که در خورده نظام زیستی گردشگری مذهبی موجب بهبود زیرساخت‌های اساسی در منطقه ایجاد اشتغال افزایش درآمدها و بهبود وضعیت اقتصادی شهرهای پذیرای گردشگری هست.	تحلیل کارکردی گردشگری مذهبی در ایران (فرا تحلیل از تحقیقات موجود)	فیروزجانیان و همکاران (۱۳۹۳)

روش‌شناسی پژوهش:

هدف کلی این تحقیق نقش گردشگری مذهبی در توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی است. روش تحقیق به صورت پیمایشی انجام شده است و از نوع توصیفی تحلیلی است. جهت جمع‌آوری اطلاعات به مناطق روستایی انتخاب شده به جهت داشتن پتانسیل و کانون گردشگری که جامعه آماری تحقیق را تشکیل می‌دهند مراجعه شد. به منظور بررسی و ارزیابی نقش گردشگری مذهبی در توسعه اقتصادی نواحی روستایی روستاهای مرکزی استان اردبیل از نظر و دیدگاه ساکنان منطقه مورد مطالعه از میان مؤلفه‌های گوناگون آن‌هایی را که به نظر کارآمدتر به نظر می‌رسید انتخاب شد از جمله سرمایه‌گذاری، اشتغال‌زا بودن، درآمد و املاک و زمین‌ادر این پژوهش استفاده شد. در این پژوهش از طیف ۵ سوالی لیکرات استفاده شد که خیلی زیاد امتیاز ۵، زیاد امتیاز ۴، متوسط امتیاز ۳، کم امتیاز ۲، خیلی کم امتیاز ۱، تعلق گرفت و عدد ۲/۵ به عنوان میانه در نظر گرفته شد.

جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش، شامل روستاییان ساکن در مناطق روستایی اردبیل مرکزی است که برابر با ($N=16474$) که با توجه به مشخص بودن جامعه آماری مورد مطالعه از فرمول کوکران برای استخراج حجم نمونه آماری ($n=375$) که مقدار اشتباه مجاز یا درصد خطا ۰/۰۵ درصد است و برای دقت بیشتر حجم نمونه ۳۸۰ انتخاب شد. ابزار اندازه‌گیری پرسشنامه محقق ساخته بود و روایی صوری پرسشنامه توسط پنل متخصصان مورد تأیید قرار گرفت و جهت تعیین روایی پرسشنامه تهیه شده از نظر تنی چند از اعضای هیات علمی صاحب‌نظر در حیطه موضوع مورد مطالعه دانشگاه محقق اردبیلی استفاده گردید. در جدول (شماره ۲) تعداد روستاها و حجم نمونه انتخاب شده که به صورت طبقه‌ای است را مشاهده می‌فرمایید. همچنین برای تعیین پایایی کمی پرسشنامه نیز از ضریب آلفای کرونباخ، استفاده شد که مقدار آلفای ذکر شده ۰/۷۶ تا ۰/۸۵ محاسبه شد. حال در این قسمت از این پژوهش به منظور به دست آوردن سنجش دیدگاه ساکنان در خصوص مؤلفه‌های ذکر شده از آزمون‌های آماری میانگین پاسخ‌ها و واریانس و آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شد.

جدول (۲): جامعه آماری و حجم نمونه

نمونه	تعداد خانوار	جمعیت	روستا	دهستان	بخش
۱۰	۱۱۳	۴۱۲	رضی آباد	شرقی	مرکزی
۱۳	۱۶۳	۵۵۸	کمی آباد	شرقی	مرکزی
۶۵	۸۲۰	۲۸۱۲	شام اسبی	بالغلو	مرکزی
۴	۵۴	۱۶۳	گلی	بالغلو	مرکزی
۲۱	۲۳۸	۸۹۱	خشکه رود	سردابه	مرکزی
۲۰	۲۶۸	۸۷۶	گرجان	سردابه	مرکزی
۳۲	۳۸۷	۱۴۰۰	عموقین	سردابه	مرکزی
۹	۱۰۸	۳۶۰	بنفشه درق	بالغلو	مرکزی
۴۲	۵۲۸	۱۸۳۰	سلطان آباد	کلخوران	مرکزی
۲۱	۳۰۳	۹۰۹	گیلان ده	کلخوران	مرکزی
۳۸	۵۰۲	۱۶۵۹	انزاب علیا	کلخوران	مرکزی
۳۱	۴۰۹	۱۳۴۶	کرکرق	کلخوران	مرکزی
۲۷	۳۶۳	۱۲۲۹	اقاباقر	سردابه	مرکزی
۱۹	۲۵۶	۸۳۳	قره تپه سبلان	سردابه	مرکزی
۲۰	۲۲۸	۸۶۸	وکیل آباد	سردابه	مرکزی
۸	۹۵	۳۲۸	جمادی	سردابه	مرکزی
۳۸۰	۴۸۳۵	۱۶۴۷۴	مجموع		

معرفی مؤلفه‌های پژوهش

مؤلفه‌های این پژوهش بر اساس مطالعات انجام شده و نیز پیشینه پژوهش‌های انجام شده و مبانی نظری مرتبط با موضوع استخراج شده‌اند که هر کدام از مؤلفه‌ها با گویه‌های آن‌ها را در جدول (۳) مشاهده می‌کنید.

جدول ۳. مؤلفه‌های اصلی و فرعی پژوهش

تعداد گویه	زیر مجموعه‌ها	مؤلفه اصلی
۱۰	کاهش احساس فقر	درآمد

	میزان استفادی از کالاهای تجملی و لوکس	
	افزایش میزان قدرت خرید ساکنان روستایی	
	افزایش میزان درآمد ساکنان روستایی	
	ارتقای درآمد ناشی از فعالیت‌های گردشگری	
	افزایش سطح رفاه و کیفیت زندگی	
	درآمدزا شدن بخش سنتی	
	برتری منافع فعالیت‌های گردشگری مذهبی به هزینه‌های آن	
	کسب بالاترین سود از فعالیت‌های گردشگری	
	افزایش درآمد مالیاتی شورا و سایر نهادها	
۵	افزایش سرمایه‌گذاری در روستاها	سرمایه‌گذاری
	سرمایه‌گذاری بازنشسته‌های شهری در بخش سنتی	
	تحرك سرمایه‌گذاری در محدوده اماکن مذهبی و زیارتی با ورود گردشگران	
	افزایش سرمایه‌گذاری برای بهبود کیفیت حمل‌ونقل در روستاها	
	سرمایه‌گذاری برای افزایش کیفیت خدمات	
۴	بالا رفتن قیمت زمین بخصوص در کنار اماکن مذهبی	بالا رفتن قیمت زمین و املاک
	سوداگری زمین و زمین‌خواری	
	تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی	
	ارتقای استانداردهای زندگی	
۷	بهبود اشتغال و حمایت از صنایع کوچک	اشتغال‌زا شدن
	ایجاد موقعیت‌های شغلی جدید	
	بالا رفتن انگیزه و تلاش برای ایجاد موقعیت جدید اقتصادی در میان اهالی	

	افزایش مشاغل های کاذب به خصوص دست فروشی
	ایجاد مشاغل مکمل برای ساکنان روستایی
	ایجاد مشاغل جذاب و مطلوب برای ساکنان محلی
	ایجاد تنوع شدید چشمگیر در مشاغل

معرفی منطقه مورد مطالعه

استان اردبیل در شمال غربی فلات ایران، با بیش از ۱۸ هزار ۵۰ کیلومتر مربع، یک درصد مساحت کل کشور را تشکیل می‌دهد و این استان بر اساس تازه‌ترین تقسیمات کشوری، دارای ۹ شهرستان، ۲۵ بخش، ۶۶ دهستان و ۲۱۹۳ آبادی است که در این پژوهش تعداد ۱۶ روستا از روستاهای بخش مرکزی اردبیل را تشکیل می‌دهد.

نقش گردشگری مذهبی در تحولات درآمدی خانوار روستایی

از نگاه ساکنان منطقه‌ای که پژوهش انجام شده است از ده گویه با توجه به اهمیت موضوع و ارتباط گردشگری مذهبی با افزایش درآمد روستایی، میانگین گویه‌های چون افزایش میزان درآمد اهالی روستا، ارتقای درآمد ناشی از فعالیت‌های گردشگری نشان از تأثیر مثبت گردشگری و بقیه گویه‌ها بالاتر از حد میانگین انتخاب شده است و تنها فقط میزان استفاده از کالاهای لوکس و تجملی پایین‌تر از حد میانگین است و این را می‌توان ناشی از ورود جماعت ثروتمند به منطقه و سر زنده به آشنایان در منطقه است. جدول شماره (۴)

جدول (۴)، میانگین و رتبه پاسخ‌های بدست آمده مرتبط با گویه‌های مؤلفه درآمد

رتبه	واریانس	انحراف از معیار	میانگین	گویه‌ها	مؤلفه
۷	۲/۲۴	۱/۴۹	۲/۶۲	کاهش احساس فقر	درآمد
۱۰	۱/۲۷	۱/۱۳	۱/۸۸	استفاده میزان استفاده از کالاهای تجملی و لوکس	
۶	۲/۲۰	۱/۴۸	۲/۶۴	افزایش میزان قدرت خرید ساکنان روستایی	
۱	۲/۲۷	۱/۶۵	۳/۱۱	افزایش میزان درآمد ساکنان روستایی	

۲	۲/۲۰	۱/۴۸	۳/۰۷	ارتهقای درا مد ناشی از فعالیت‌های گردشگری
۴	۱/۷۳	۱/۳۱	۲/۷۱	افزایش سطح رفاه و کیفیت زندگی
۸	۱/۶۸	۱/۲۹	۲/۵۹	درآمدزا شدن بخش سنتی
۳	۲/۱۸	۱/۴۷	۲/۷۷	برتری م‌نافع فعالیت‌های گردشگری مذهبی به هزینه‌های آن
۹	۱/۷۱	۱/۳۱	۲/۵۷	کسب بالاترین سود از فعالیت‌های گردشگری
۵	۱/۹۳	۱/۳۹	۲/۶۹	افزایش درآمد مالیاتی شورا و سایر نهادها

نقش گردشگری مذهبی سرمایه‌گذاری

در این پژوهش نقش گردشگری مذهبی در سرمایه‌گذاری بر اساس نظر ساکنان محلی از پنج گویه بررسی شده است. مطالعه میانگین پاسخ‌های بدست آمده نشان می‌دهد که تمام گویه‌های این مؤلفه یعنی سرمایه‌گذاری بسیار بالاتر از حد میانگین بوده است، از جمله گویه سرمایه‌گذاری بازنشسته‌های شهری در بخش سنتی با (۳/۳۹) تحرک سرمایه‌گذاری در محدوده اماکن مذهبی و زیارتی با ورود گردشگران با (۳/۲۳) خیلی بالاتر از حد میانگین محاسبه شده بوده است و نشان از تحرک سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در روستاها می‌باشد. لازم به ذکر است که گویه‌های افزایش سرمایه‌گذاری برای بهبود حمل‌ونقل و افزایش سرمایه‌گذاری در روستاها و سرمایه‌گذاری برای افزایش کیفیت خدمات در روستاها کمی بالاتر از حد میانگین بوده است جدول شماره (۵)

جدول (۵) میانگین و رتبه پاسخ‌های بدست آمده مرتبط با گویه‌های مؤلفه سرمایه‌گذاری

رتبه	واریانس	انحراف از معیار	میانگین	گویه‌ها	مؤلفه
۳	۲/۵۳	۱/۵۹	۲/۷۳	افزایش سرمایه گذاری در روستاها	سرمایه‌گذاری
۱	۲/۲۹	۱/۵۱	۳/۳۹	سرمایه‌گذاری بازنشسته‌های شهری در بخش سنتی	
۲	۲/۴۱	۱/۵۵	۳/۲۳	تحرك سرمایه گذاری در محدوده اماکن مذهبی و زیارتی با ورود گردشگران	
۵	۲/۱۲	۱/۴۵	۲/۵۹	افزایش سرمایه‌گذاری برای بهبود کیفیت حمل‌ونقل در روستاها	
۴	۲/۴۳	۱/۵۶	۲/۶۱	سرمایه گذاری برای افزایش کیفیت خدمات	

نقش گردشگری مذهبی در بالا رفتن قیمت زمین و املاک

در این قسمت از پژوهش با توجه به مؤلفه‌های انتخابی در منطقه مورد مطالعه برای مؤلفه افزایش قیمت زمین و املاک اقدام به طراحی چهار گویه گردید که گویه‌های بالا رفتن قیمت زمین بخصوص در جوار اماکن مذهبی با (۳/۶۳) و سوداگری زمین (زمین‌خواری با (۳/۳۵) و تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی به واسطه ایجاد مغازه و اسکان گردشگران با (۳/۲۴) خیلی بیشتر از حد میانگین محاسبه شده بوده است که همانند بسیاری از جاهایی که از گردشگری مذهبی سود می‌برد تحرك را نشان می‌دهد. گویه ارتقای استانداردهای زندگی نیز کمی بالاتر از حد میانگین نشان از افزایش نسبی بهبود کیفیت زندگی روستایی در روستاهای منطقه مورد مطالعه بوده است. جدول (۶).

جدول (۶) میانگین و رتبه پاسخ‌های بدست آمده مرتبط با گویه‌های مؤلفه بالا رفتن قیمت زمین و املاک

رتبه	واریانس	انحراف از معیار	میانگین	گویه‌ها	مؤلفه
۱	۲/۴۷	۱/۵۷	۳/۶۳	بالا رفتن قیمت زمین بخصوص در کنار اماکن مذهبی	بالا رفتن قیمت زمین
۲	۱/۲۶	۱/۱۲	۳/۳۵	سوداگری زمین و زمین خواری	
۳	۱/۳۲	۱/۱۴	۳/۲۴	تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی	
۴	۱/۰۶	۱/۰۳	۲/۹۴	ارتقای استانداردهای زندگی	

نقش گردشگری مذهبی بر اشتغال‌زا شدن جوامع روستایی

برای ارزیابی این مؤلفه از پژوهش هفت گویه انتخاب شد که به ترتیب گویه‌های افزایش شغل‌های کاذب بخصوص دست فروشی با (۳/۴۴) و بهبود اشتغال و حمایت از صنایع کوچک با (۳/۲۸) و بالا رفتن انگیزه برای ایجاد موقعیت اقتصادی جدید در میان اهالی با (۳/۰۰) و خیلی بالاتر از حد میانگین محاسبه شده بوده است؛ و گویه نه‌ای ایجاد موقعیت شغلی جدید و ایجاد مشاغل مکمل و مشاغل جذاب کمی بالاتر از حد میانگین انتخابی بوده است که بیان‌کننده تأثیر مطلوب این مؤلفه از پژوهش بر اقتصاد نواحی روستایی این پژوهش داشته است. جدول (۷)

جدول (۷) میانگین و رتبه پاسخ‌های بدست آمده مرتبط با گویه‌های مؤلفه اشتغال‌زا شدن

رتبه	واریانس	انحراف از معیار	میانگین	گویه‌ها	مؤلفه
۲	۱/۰۶	۱/۰۳	۳/۲۸	بهبود اشتغال و حمایت از صنایع کوچک	اشتغال‌زا شدن
۵	۰/۷۶۶	۰/۸۷۵	۲/۶۸	ایجاد موقعیت‌های شغلی جدید	
۳	۱/۲۲	۱/۱۰	۳/۰۰	بالا رفتن انگیزه و تلاش برای ایجاد موقعیت جدید اقتصادی در میان اهالی	اشتغال‌زا شدن
۱	۱/۱۰۲	۱/۰۵	۳/۴۴	افزایش شغل‌های کاذب به‌خصوص دست‌فروشی	
۶	۱/۳۵	۱/۱۶	۲/۵۹	ایجاد مشاغل مکمل برای ساکنان روستایی	اشتغال‌زا شدن
۷	۱/۱۴	۱/۰۷	۲/۵۷	ایجاد مشاغل جذاب و مطلوب برای ساکنان محلی	
۴	۱/۶۱	۱/۲۷	۲/۶۹	ایجاد تنوع شدید چشمگیر در مشاغل	اشتغال‌زا شدن

نتایج حاصل از آزمون t تک نمونه‌ای و میزان t و اختلاف میانگین بدست آمده نشان دهنده این موضوع است که به ترتیب مؤلفه‌های اشتغال با ۹۸/۸۳، درآمد با ۹۱/۵۰، قیمت زمین و املاک با ۷۸/۸۶ و سرمایه‌گذاری با ۶۶/۱۷ درصد بیانگر نقش بیشتر فعالیت‌های گردشگری مذهبی و مؤلفه‌های ذکر شده در منطقه مورد مطالعه است؛ و همچنین سطح معناداری آزمون نیز قابل مشاهده است؛ و همان‌طور که نتایج جدول قابل مشاهده است مؤلفه سرمایه‌گذاری کمترین میزان اختلاف از میانگین و میزان t را کسب کرده است و بیان‌گر این مطلب است که فعالیت‌های گردشگری از دید ساکنان نقش کمتری در این زمینه داشته است و نیاز مبرم به سرمایه‌گذاری در این زمینه در منطقه مورد مطالعه احساس می‌شود. جدول (۸).

جدول (۸) تحلیل آماری آزمون t تک نمونه‌ای برای مؤلفه‌های پژوهش

مقدار میانگین: ۲/۵						مؤلفه‌ها
با سطح اطمینان ۹۵ درصد						
معناداری	بیشترین	کمترین	اختلاف از میانگین	df	t	
۰/۰۰۰	۲۴/۶۷	۲۳/۶۳	۲۴/۱۵	۳۷۹	۹۱/۵۰	درآمد
۰/۰۰۰	۱۸/۰۹	۱۷/۳۸	۱۷/۷۳	۳۷۹	۹۸/۸۳	اشتغال
۰/۰۰۰	۱۰/۹۲	۱۰/۳۹	۱۰/۶۵	۳۷۹	۷۸/۸۶	قیمت زمین و املاک
۰/۰۰۰	۱۲/۴۱	۱۱/۶۹	۱۲/۰۵	۳۷۹	۶۶/۱۷	سرمایه‌گذاری

بحث و نتیجه‌گیری:

امروزه صنعت گردشگری در اقتصاد بسیاری از کشورهای جهان که با صادرات تک‌محصولی مانند نفت مواجه هستند گردشگری بخصوص گردشگری مذهبی می‌تواند دارای عواید و درآمد بسیاری حاصل از گردشگران داخلی و خارجی به منطقه گردشگری باشد. گردشگری مذهبی یکی از مهم‌ترین و پررونق‌ترین گونه‌های صنعت گردشگری است که اثر قابل توجهی را در ابعاد مختلف جوامع به‌ویژه اقتصاد آن‌ها بر جای گذاشته است. فواید اقتصاد گردشگری مذهبی سبب توجه روزافزون آن از سوی کسانی که از این نمونه گردشگری بهره می‌برند. در این پژوهش برای بررسی میزان اثرات گردشگری مذهبی در توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی بر اساس چهار مؤلفه درآمدزا شدن، اشتغال‌زا شدن، سرمایه‌گذاری و افزایش قیمت زمین و املاک مورد استفاده قرار گرفت. به‌منظور دستیابی به اهداف پژوهش و میزان تأثیرات از آزمون‌های آماری میانگین پاسخ‌ها، واریانس و t تک‌نمونه‌ای استفاده شد. نتایج حاصل از آزمون t تک‌نمونه‌ای نشان‌گر مطلوب بودن و تأثیرگذاری مثبت گردشگری مذهبی در توسعه اقتصادی مناطق روستایی انتخاب شده با مؤلفه‌های درآمد (۲/۹۲)، اشتغال‌زا شدن (۲/۸۹)، بالا رفتن قیمت زمین و املاک (۳/۲۹)، سرمایه‌گذاری (۲/۹۱) است. به این ترتیب گردشگری مذهبی سبب افزایش میزان درآمد ساکنان روستایی ناشی از فعالیت‌های گردشگری، سرمایه‌گذاری بازنشسته‌های شهری در بخش سنتی، تحرک سرمایه‌گذاری در محدوده اماکن مذهبی و زیارتی با ورود گردشگران، بالا رفتن قیمت زمین بخصوص در کنار اماکن مذهبی، افزایش شغل‌های کاذب به‌خصوص دست‌فروشی، بهبود اشتغال و حمایت از صنایع کوچک در روستاهای نمونه شده است.

پیشنهادها:

تکمیل شدن راه آهن اردبیل - میانه و متصل شدن استان اردبیل به راه آهن سراسری برای بهبود دست رسی اعطای وام از سوی بانکها و موسسات مربوط برای توسعه کسب و کارهای مرتبط با گردشگری تجهیز فرودگاه اردبیل و مهیا شدن پروازها به دیگر نقاط کشور (لازم به ذکر است که هم اکنون پروازها تنها به استان خراسان رضوی و تهران) انجام می شود.

تقویت زیرساخت های ارتباطی و خدماتی از قبیل بهسازی راه های روستایی و ارتقای سطح خدمات عمومی آموزش کافی به مردم و تبلیغات وسیع در حوزه گردشگری با توجه به فرهنگ غنی آذری و مهمان نوازی مردم منطقه

منابع:

- ابوالحسنی، فرحناز، کیانی، صدیقه، موسوی، میر نجف (۱۳۹۱)، تدوین استراتژی توسعه گردشگری در مناطق کویری و بیابانی (مطالعه موردی شهرستان خور و بیابانک)، فصلنامه آمایش سرزمین، شماره ۷، ۱۶۱-۱۴۱.
- بدری، سید علی، طیبی، صدر الله، (۱۳۹۱)، بررسی عوامل مؤثر بر هزینه های گردشگری مذهبی؛ مطالعه موردی شهر مقدس مشهد، مجله برنامه ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۱، صص ۱۷۷-۱۵۳.
- تقوایی، مسعود، موسوی، سید علی، غلامی بامرغ، یونس، (۱۳۸۹)، تحلیلی بر توسعه گردشگری مذهبی، فصلنامه فضای جغرافیایی، سال ۱۰، شماره ۳۱، صص ۶۴-۳۹.
- حیدری چپانه، رحیم، ۱۳۸۷، مبانی برنامه ریزی صنعت گردشگری، انتشارات سمت چاپ اول.
- ذال، محمد حسین، تبریزی، نازنین، مهر علی تبار فیروز جانی، مرتضی، (۱۳۹۵)، اثرات گردشگری مذهبی بر فضاهای روستایی، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال پنجم، شماره ۱، صص ۱۰۲-۸۳.
- رحمانی، خلیل، پورطاهری، مهدی، رکن الدین افتخاری، عبدالرضا، (۱۳۹۲)، برنامه ریزی راهبردی توسعه گردشگری مذهبی در مناطق روستایی؛ مطالعه موردی روستاهای دارای مکان های مذهبی اورامان تخت، نجار و هجیج، فصلنامه برنامه ریزی و آمایش فضا، شماره ۱، صص ۶۶-۴۳.

رضوانی، محمدرضا، مرادی، مهنوش (۱۳۹۱)، امکان‌سنجی توسعه گردشگری با رویکرد سیستمی در روستاهای حاشیه‌ای

محمدزاده پرویز پناهی، حسین، سعیده صمد زاده، ۱۳۹۶، «تیین عوامل مؤثر بر سطح حمایت ساکنان شهر تبریز از توسعه گردشگری (با تأکید بر ابعاد اجتماعی - فرهنگی)» فصلنامه گردشگری و توسعه، سال ششم، شماره ۱۰، صص ۶۳-۷۷.

محمدی یگانه، بهروز، چراغی، مهدی، والایی، محمد (۱۳۹۲)، نقش گردشگری مذهبی در توسعه روستایی با تأکید بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی مطالعه موردی؛ روستایی قیچاق شهرستان میاندوآب، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیای، سال ۱۳، شماره ۳۰، صص ۷-۲۵.

مطیعی لنگرودی، سید حسن، کاتب ازگمی، زهرا، (۱۳۹۶)، «پیامدهای اقتصادی توسعه فعالیت‌های گردشگری روستایی در شهرستان بندرانزلی: مورد مطالعه دهستان لیچارکی حسن رود». فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۲۱، صص ۱-۱۶.

موسوی، میرنجف، کبیری، افشار، (۱۳۹۲)، بررسی نقش امامزادگان در توسعه گردشگری زیارتی، اولین کنگره بین‌المللی امامزادگان، سازمان اوقاف و امور خیریه اصفهان.

نادعلی پور، مریم، (۱۳۹۱)، آثار و برکات فرهنگی زیارت بقاع متبرکه، مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی گردشگری دینی و توسعه فرهنگ زیارت، سازمان اوقاف و امور خیریه استان گلستان.

نظریان، اصغر، زال نژاد، کاوه، میزاد نژاد، رضا (۱۳۹۴)، تحلیل اثرات گردشگری بر روند توسعه روستا شهرها، مورد: سرعین». فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۳، صص ۱۵۲-۱۳۷.

Gnoth, J and Zins, A. 2011, Developing a tourism cultural contact scale, of business research. journal

Henderson, J.C, 2010, Religious tourism and its management, International Journal of Tourism Research, Vol.13, pp 541-552.

Grunewald, Rodrigo de Azeredo 2002, Tourism and Cultural Revival, Annals of Tourism Research, Vol.29, No.4.

Stasiukynas, A., Raslanas, S., Jurgelaityte, E. 2013, Sustainability Assessment Studies of Recreational Buildinge, procedia Engineering, No 57, pp929-937.